

JEZIKOVNE SPREMEMBE V IZDAJAH PRVE SLOVENSKE POSVETNE PESNIŠKE ZBIRKE VALENTINA VODNIKA (1806) IN PRVE POVESTI JANEZA CIGLERJA (1836) V 19. STOLETJU

Irena Orel

Filozofska fakulteta, Ljubljana
irena.orel@ff.uni-lj.si

DOI:10.4312/Obdobja.37.223-235

V prispevku bodo na vzorčni primerjavi avtorskega in uredniškega spreminjanja natisnjenih in rokopisnih pesmi Valentina Vodnika obravnavani uredniški posegi na vseh jezikovnih ravnanah v mlajših izdajah *Pesmi za pokušino* (1806; 1869, 1891) ter v novem natisu Ciglerjeve povesti *Sreča v nesreči* (1836, 1882). Predstavljene bodo jezikovne spremembe med pokrajinsko in splošnoslovensko razvojno stopnjo knjižnega jezika v 19. stoletju in opredeljeni različni pristopi k jezikovnemu posodabljanju v poeziji in prozi.

zgodovina slovenskega knjižnega jezika, začetki slovenske umetne posvetne poezije in proze, jezikovne posodobitve

The paper will use a sample comparison of the authorial and editorial changes to the printed and handwritten poems by Valentin Vodnik to address the editorial interventions at all the language levels in the newer editions of *Pesmi za pokušino* (Poems for Sampling) (1806; 1869, 1891) and in the new print of Cigler's tale *Sreča v nesreči* (A Blessing in Disguise) (1836, 1882). It will present the linguistic changes between the provincial and general Slovene literary language in the 19th century and define various approaches to language modernisation in poetry and prose.

history of the Slovene literary language, the beginnings of Slovene secular artistic poetry and prose, language modernisation

1 Uvod

Ob obletnicah dveh začetnikov slovenske posvetne poezije in proze, duhovnikov Valentina Vodnika (1858, Ljubljana Zgornja Šiška–1819, Ljubljana) in Janeza Ciglerja (1792, Ljubljana Vodmat–1869, Višnja Gora),¹ bodo obravnavane avtorske in uredniške jezikovne spremembe v izbranih pesmih iz Vodnikove prve pesniške zbirke² *Pesme sa pokušino* (v nadaljevanju PP) (1806)³ glede na njegove starejše

- 1 France Kidrič (2013) v *Slovenskem biografskem leksikonu* (v nadaljevanju SBL) omeni, da je imel »Vodnika za učitelja ter se za njegove pesmi pač še v času njihove sveže aktualnosti tako navdušil, da jih je znal še v poznejših časih na pamet.«
- 2 Janko Kos (1990: 101) kljub ugotovitvi, »da ni bila ravno prva zbirka te vrste« (ob Devovem 2. zvezku *Pisanic* in Knoblovi zbirki (1801)), navaja, da je »obveljala za prvo slovensko samostojno pesniško knjigo posvetnih umetnih pesmi«.
- 3 Vodnik je večkrat spremenil izrazno stran naslova zbirke: 1806 *Péjme sa pokušino*, v popravkih v natis

objave, popravke v izvod PP in glede na kasnejše rokopise, ki jih je do leta 1839 za natis pripravljala Kastelic (t. i. Kasteličev rokopis), ter kasnejše tiskane izdaje (Fran Levstik 1869, Fran Wiesthaler 1891) ter v prvi izvirni poučni povesti Janeza Ciglerja *Šrezha v' Nefrezhi, ali POPI,SVANJE zhudne sgodbe dvéh dvojzhikov* (1836), ki je bila ob izidu s 1500 izvodi prava uspešnica,⁴ za mladino pa jo je leta 1882 jezikovno posodobil Ivan Tomšič (1838, Vinica–1894, Ljubljana). Pričakovano je, da bodo izdaje pesmi manj jezikovno spremenjene, zlasti ne v besedju in skladnji, pripovedno delo pa bo tudi zaradi naslovnikov upoštevalo tedanjo jezikovno normo.

2 Vodnikove pesmi v rokopisih in tisku

2.1 Objave in zapisi Vodnikove poezije v 19. stoletju

Vodnikovo pesništvo⁵ potrjuje razvijajočo se in kritično pesniško osebnost, saj je svoje rokopise in objavljene pesmi vse življenje jezikovno in slogovno popravljala in izpopolnjeval,⁶ v *Zadovoljnem Kranjcu* in *Dramilu* sprva po nasvetih Zoisa in Linhartarja, vnašal popravke v natisnjeni zbirki (NUK, Ms 519, 2. mapa), zbranega dela pa ob izteku življenja ni uspel dokončati in določiti zadnje verzije, zato so se nove objave razlikovale tudi po izboru tiskanih ali rokopisnih verzij pesmi.⁷ Iskanje izraza se povezuje tudi z metrično-ritmičnimi izboljšavami.

V 30. letih 19. stoletja je izdajo Vodnikovih pesmi pripravljala Kastelic,⁸ a ga je prehitel Andrej Smole (*Pésme Valentina Vodnika*, 1840) z izborom 51 pesmi in dveh proznih besedil, ki je ob prečrkovanju soglasnikov *s*, *š*, *z*, *ž*, *c*, *č* dosledno sledil izvirniku, kot opomni na koncu. Levstikova izdaja iz leta 1869 je bolj posegla v Vodnikov jezik, Wiesthalerjeva iz leta 1891 pa je, kot je zapisal v uvodu, ostala

PP in v rokopisu iz leta 1816 pa *Péfne sa pokuŕhnjo* in dodal: »(Pél) Slošhil Valentin Vodnik od 1780 do 1806«, kar upoštevajo sodobne izdaje (Grafenauer 1935: 31; Koruza: 1970: [123]), v predlogi za tisk Mihe Kastelica je popravljeno v *Vodnikove Péfni sa pokuŕhnjo, sloshéne od 1780 do 1806*. Poimenovanje besedilne vrste ima sprva mlajšo nalikovno, nato etimološko glasovno podobo: *pesme* > *pesni* (= 1869, 1891), v rokopisu še *pesne*, in zamenjavo obrazila *-ina* z *-nja* (*pokušino* – *pokušnja*).

- 4 Prim. *Predgovor urednika* (1882), ki poudari množičnost bralstva, redkost izvirnika in izraženo željo po novi izdaji. Leta 1838 in 1840 naj bi doživela dva dotisa (prim. Janez Cigler, *Wikipedija*).
- 5 Pesniti je začel v času nastanka pesniškega almanaha *Pisanice* leta 1779 (SBL). Legiša (1938: 11–2) ugotavlja vplive razsvetljenske miselnosti, ljudskega slovstva, Vodnikovo prednost predstavlja »vedrost, domača preprostost in poljudnost«.
- 6 Zbirka Vodnikovih pesmi, ki jih je Kastelic pripravljala za objavo, vsebuje več verzij istih pesmi: npr. 1. pesem *Moj Spominik* ima najprej čistopis, nato 2. in 3. verzijo s popravki (Grafenauer (1919: 187) poudari, da je Kastelic razvrstil na 1. mesto zadnjo verzijo, sledijo si starejše). Prim. le zadnjo (7.) kitico, ki ima 1. verzijo, kot jo poznamo še danes (razen oblike *pesni*), 2. se najbolj razlikuje in ima v 7/1 *Ne frebra, ne fina*, nato je *srebra* prečrtano in nadpisano *hzhère*, kar je tudi popravljeno v *zhërke*, znova prečrtano in zgoraj pripisano *hzhère*, kot je tudi v 3. (III.) inačici. V 7/3 je v 2. verziji *Dovolj mi je ŕpomina* s prečrtanim osebnim zaimkom *mi*, v 3. pa *Ni dobriga ŕpomina*, s popravkom *boljga*, kar je prečrtano in dopisano *Dovolj je ŕpomina*, kot je tudi v čistopisu. V 3. inačici se razlikuje zapis *péfne* za *pefni*, kot je v Levstikovi, Wiesthalerjevi in sodobnih objavah (1970: 37).
- 7 V NUK (Ms 548) je ohranjen tudi rokopis *Perprava sa Péfne* (prim. SBL) s frazemi ter navedki zvez in povedi.
- 8 Naslovnica nosi letnico 1839. Prim. Grafenauer 1919 in SBL: »Vodnikov rokopis je kupil iz zapuščine licejskega knjižničarja Kalistra in ga potem še izpopolnil s prepisi pesmi, ki jih v kupljenem gradivu ni bilo.«

zvesta izvirniku, Ivan Grafenauer (1919: 189) pa vendar ugotavlja Levstikov vpliv nanjo.⁹ Grafenauer (1938: 171) navaja še dva kasnejša prepisa Vodnikovih pesmi: iz leta 1824 neznanega pisca, morda dijaka, ter Čopov prepis Vodnikovih popravkov v tiskani izvod PP in v izvod *Pesmi za brambovce* in nekaj prepisanih pesmi (NUK, Ms 490, mapa 2, št. 58): po pregledu prepisa je najti le nekaj naključnih odstopanj. Zvežčič, ki ima na ovojnici zapis Josipa Vošnjaka, sestavljen v Slovenski Bistrici leta 1862, v katerem sporoča, da je Prešernov znanec trgovec Viljem Killer »te bukvice od Prešerna, ki je že bolan bil, leta 1848 dobil« v spomin nanj, vsebuje poleg Jarnikovih, Knoblovih pesmi, *Potažve* Jovana Vesela tudi lepopisni prepis Vodnikovih pesmi,¹⁰ pred *Vršcem* je tudi list s sliko Savice iz izdaje PP (1806).

2.2 Primerjava izbranih pesmi iz zbirke *Pefme sa pokuřhino* (1806) s predhodnimi objavami oz. rokopisnimi zapisi in popravki ter novjšimi izdajami 19. stoletja

Za primerjavo sta izbrani le dve pesmi¹¹ iz zbirke PP, ki sta bili objavljeni že predhodno v 18. stoletju: *Pesma na moje rojake* in *Predgovor za Lublanske Novice 4. d. Prozimca 1797*, ki sta jezikovno primerjani z novjšimi, tudi rokopisnimi različicami.¹² Spremembe potekajo na poetološki in jezikovni ravni, obravnavana je le slednja.

2.2.1 *Péfma Na moje Rojáke* (1794, PP 7–8)

Prva verzija, znana le iz Zoisovega pisma, je nastala do junija 1794, nato jo je pesnik popravil po navodilih Zois in Linhart¹³ in je brez naslova izšla v *Veliki pratiki ali kalendru sa tu lejtu 1795* (v nadaljevanju VP) na strani pred seznamom *Semni Krajnske deshele*. Pod naslovom *Na moje rojake* jo objavi Smole, Levstik in Wiesthaler pa kot *Dramilo mojih rojakov*, enako kot v Vodnikovem popravku v natisnjeni izvod PP (*Dramílo mojih rojakov*) in v naslovu 2. verzije Vodnikovih rokopisnih pesmi iz t. i. Kasteličevega rokopisa (17), 1. in 3. verzija imata le *Dramilo* (16, 18). V PP je uvrščena na 1. mesto, enako pri Wiesthalerju, Levstik jo postavi na 4. mesto in upošteva Vodnikovo popravljeno verzijo (*Slovén 'c! tvoja zemlja je zdrava*).

2.2.1.1 Glede na prvotni rokopis pred objavo, razviden iz omenjenega Zoisovega pisma (Vodnikiana, prevod v Koruza 1970: 133–4), je v VP z upoštevanjem Zoisovih

9 Prim. pri Grafenauerju (1919: 191–2), ki poleg posegov v metriko in jezik (tudi mesto naglasa) za Levstika zapiše, da ponekod uvede besede in kompilira kitice iz različnih inačic, tudi prečrtane (*Ilirija zveličana*, *Vinske mušice* idr.), kar je vplivalo tudi na Wiesthalerjevo izdajo (ne pa pravopisno, oblikovno in besedno).

10 Listi 110–24 manjkajo. Glede na PP v obeh obravnavanih pesmih ni razlik, razen v naslovu: v *Predgovoru* je v naslovu *lublanske* (*Novize*) (20) pridevnik zapisan z malo začetnico, v *Dramilu* pomotoma *Pefme za Pefma*, v 1/2 je še popravek *nu > inu* (21).

11 Zaradi omejenega obsega je izpuščena primerjava najstarejše objavljene pesmi *Zadovolni Krajnc*, ki je izšla leta 1781 v *Pisanicah*, kjer prevladuje Pohlinova jezikovna norma, in drugih izbranih pesmi iz PP (*Na sebe*, *Vršac*, *Plesar*, *Star pevic ne boj se peti*), ki izkazujejo podobne vrste sprememb.

12 Primerjavo inačic pesmi so napravili npr. Nikolaj Omersa (1912), Grafenauer (1919), Koruza (1970), Kos (1988). Za to analizo je bilo upoštevano gradivo v rokopisih iz NUK (Ms 519) in za 2. pesem iz Narodnega muzeja Slovenije (Vodnikiana 806).

13 Prim. Zoisovo pismo Vodniku z dne 25. junija 1794 iz Narodnega muzeja Slovenije (Vodnikiana 806). O tem prim. Koruza 1970: 133–4; Kos 1988: 377.

in Linhartovih nasvetov spremenjeno: v 1/1¹⁴ glasovno: *dushella* > *deshela*, : 1/2¹⁵ *Njē lēga teb'k' pridu ...* > *Sa pridne njē lēga ...*, izpuščena sta odsvetovana verza *lēpa je trupla tvojiga raft*, / *K'vřakimu dēlu f' terden ku hraft*, v 1/3 in 1/4 sta med naštetimi dobrinami po nasvetu zamenjana *gojsdi* in *rude*, v 2/1 in 2/2 pa: *Na řhtilu je glava vřajena* / *Lařtnořt mo ne manca obēna* > *Imařh sa vuk sbriřsano glavo* / *Prov zhedno, in' terdno pořtavo*; dodan je še del o najdeni sreči. V 3/2 je zaradi predlagane dovršne oblike (*mudi* > *zamudi*) pomenska zamenjava glagolov *prejemat* z dejavnim *vzeti* in sprememba besednega reda: *Od njē ře prejemat ne mudi* > *Le vřeti od njē ne řamudi*; v PP je spet popravljen: *Li řemat od njē ne řamudi*, kar je v dveh kasnejših rokopisih in v Vodnikovih popravkih v tiskani izdaji spremenjeno v sedaj poznano različico: *Is rok ji prejemat ne mudi*; pohvaljeni zadnji del (*Leniga zhaka* [...]) ima le pravopisni popravek -v > -l: *rokav*, *bokav* > *rokal*, *bokal*.

2.2.1.2 Spremembe, ki jih Vodnik vpelje v objavi v PP glede na objavo v VP, so:

- dolžina verzov: tri štirivrstičnice postanejo šestvrstičnice tako, da zadnji dve vrstici z devetimi zlogi nadomestijo štiri vrstice s petimi in štirimi zlogi z zamenjavo 2. zaporedne rime s prestopno rimo v 4. in 6. oz. brez rime v 3. in 5. verzu (aabb > aabdc);
- pisne: *ē* zamenja *é*: npr. *njē* > *njé*; dodan je naglas: *lega* > *léga*, *rede* > *redé*; *j* med samoglasnikoma je izpuščen: *kupzhija* > *kupzhía*;
- glasovne: *tvoja* > *toja*, *pojle* > *polje*, *vùm* > *Um*, *in'* > *nu*;
- oblikovne: *ta prava* > *najprava*; množinske oblike samostalnikov so zamenjane z edninskimi: *rude*, *gore*, *Nogradi* > *Rúda*, *Góra*, *vinograd*; uvedena je določna oblika pridevnika: *prasen* > *Prasni*; uporabljena je naslonska oblika osebnega zaimka: *tebi* > *ti*; > členek *le* > *li*;
- besedne: pomensko različne: *gojsdi* > *morjé*; sopomenske: *deshela* > *semla*, *natura* > *řtvarnica*, *imařh* > *je*, *vřeti* > *jemat*; *zhe* > *ak'*; *Prov* > *Pa*; izdeležniški pridevnik se razlikuje po predponi: *Imařh sa vuk sbriřsano glavo* > *Sa vuk ři prebrisane glave*;
- skladenjske: v 2. kitici zamenjani glagol *imeti* z *biti* pogojuje spremembo besednega reda in vezljivosti; v 3. kitici je dodana vzklična poved (*Glej*) s prerazporeditvijo delovalnikov in zamenjavo naglasne z naslonsko osebnozaimensko obliko: *Vře tebi natura ponudi* > *Glej řtvarnica vře ti ponudi*;
- drugačna razporeditev petih naštetih samostalnikov: *Pojle*, *kupzhija*, *rude*, *goré*, / *Nogradi*, *gojsdi* > *Polje*, *vinograd*, / *Góra*, *morjé* / *Rúda*, *kupzhía*.

2.2.1.3 Vodnikovi rokopisni popravki v natisnjeni izdaji PP se deloma usmerjajo k prvotni objavi v VP:

- pisni: 2/6 *Niři* > *Ni ři*;
- glasovni: 1/1 *toja semla* > *tvoja deshèla*; 2/4 *Um* > *Vum*; 3/1 *Glej* > *Lej*;

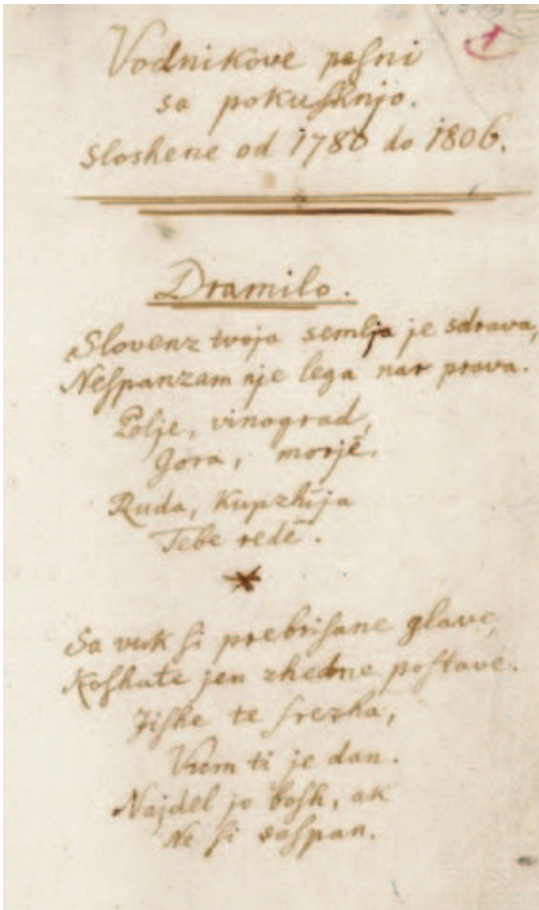
14 Številki zaznamujeta kitico in vrstico po objavi v PP.

15 Zaradi večjih besedilnih sprememb pri tej primerjavi izjemoma ni izbrana tipološka razvrstitev sprememb kot drugod.

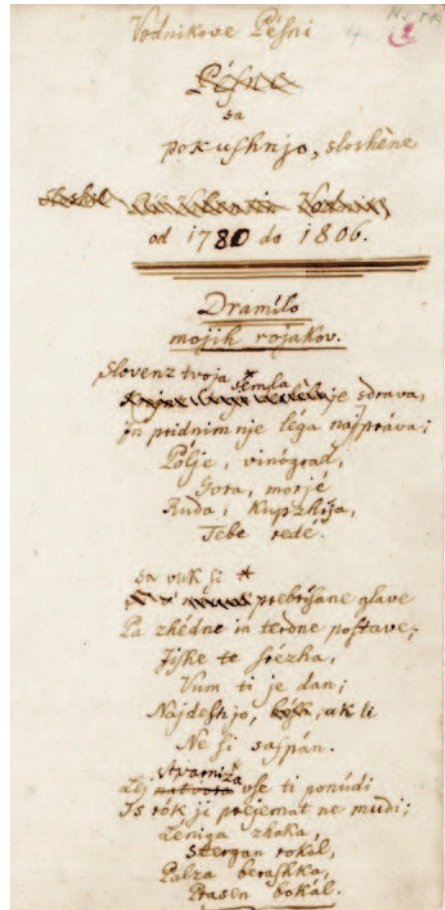
- oblikovni: 3/6 *Prasni* > *Prasen*;
- besedni: 3/1 *Glej stvarnica* > *Lej nátvora*;
- skladenjski: 1/2 *Sa pridne* > *In pridnim*; 3/2 *Li jemat od njé ne samudi* > *Is rók ji prejémat ne mudi* (tudi besedotvorni in vsebinski).

2.2.1.4 V t. i. Kasteličevem rokopisu¹⁶ so trije različni zapisi pesmi (gl. Slike 1–3), ki se razlikujejo:

- glasovno: pri vezalnem vezniku *in*: v 1. različici (2/2) ima narečno podobo *jen* (VP *in* 'za *inu*, PP *nu*), v 2. *in*, v 3. *jen*, s popravkom v *nu* (Vodnik 1970: 12);
- oblikovno: v 2/4 je opisni prihodnjik z nalikovno osnovo deležnika popravljen v dovršni sedanjik: 1. *najdel jo bošh ak ...* – 2. in 3.: *Najdešh jo, ak li*;

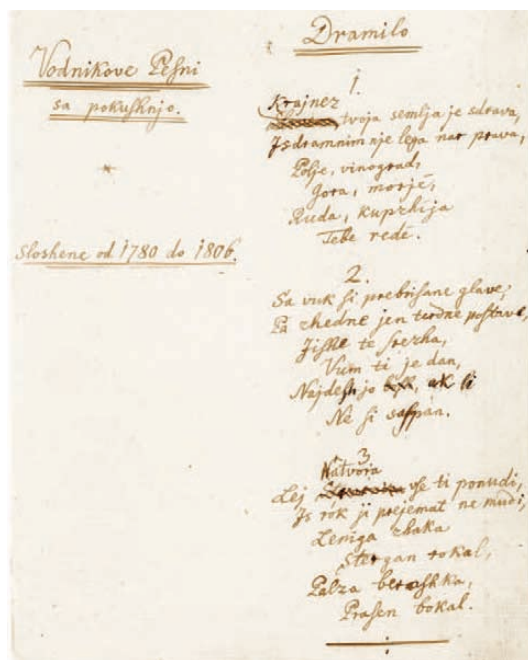

Slika 1: Kasteličev rokopis Vodnikovih pesmi 1

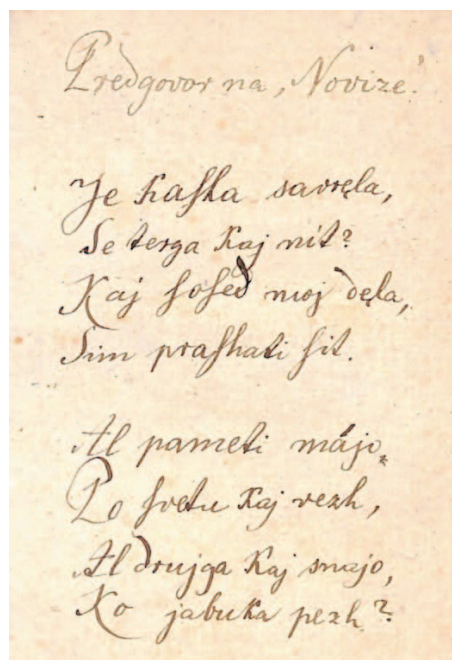

Slika 2: Kasteličev rokopis Vodnikovih pesmi 2

¹⁶ Grafenauer (1919: 188) ugotavlja, da je Kastelic poleg Vodnikove »dognane poprave« z dne 4. marca 1816 sprejemal v besedilo tudi druge inačice ter besedilo spremenil »bodisi po drugih Vodnikovih rokopisih, bodisi svojevoljno«. Za *Dramilo* navaja Kasteličeve spremembe po Vodnikovih rokopisnih popravkih v natisnjeni izvod PP, pa tudi nazaj po PP 1806, *jemat se* pa označi za svojevoljni vnos.

Slika 3: Kasteličev rokopis Vodnikovih pesmi 3

Slika 4: Rokopisni listek (Vodnikiana 806)

- besedno: 1. ima uveden širši etnonim *Slovenz* (1/1), ki je v 3. spet prečrtan in popravljen v *Krajnez* (v PP *Krajnz*!), samostalniki *Nespanzam* (1/2) je zamenjan s posamostaljenim pridevnikom *In pridnim*, v 3. z *Isdramnim*; v 2/2 se razlikujeta pridevnika: 1. *kofhate* in *zhedne* postave, 2. in 3. *pa zhedne* in (jen) *terdne* postave; v 3/1 se kaže kolebanje med izrazoma *natvora* (VP *natura*) in *stvarnica*: *natvora* je v 2. prečrtana in zgoraj dopisana *stvarniza*, v 3. je *stvarniza* prečrtana in popravljen v *Natvora* (enako Vodnikov popravek v natis PP: *nátvora*);
- besedilno: 1. ima samo dve kitici, zadnja manjka.

2.2.1.5 Glede na natis v VP in v PP¹⁷ so v Levstikovi (v nadaljevanju L.) in Wiesthalerjevi (v nadaljevanju W.) objavi tudi po Vodnikovih rokopisnih popravkih uvedene spremembe:

- pisne: v naglaševanju: povsod ujemalno (npr. *najpráva*); pri L. brez naglasa (*zdrava*, *sreča*, *kupčija*); pri L. je dodan naglas (*gláve*), pri L. in W. brez naglasa (*zemlja*, *čedne*), pri L. in W. dodan (L. *Lénega*, W. *Léniga*, *ponúdi*) ali popravljen naglas: *bokàl* – L., W. *bokál*, toda L. *rokáv*, W. po Vodniku *rokàl*; dosleden zapis opuščaja za izpuščeni samoglasnik, kjer ga pri Vodniku ni: *ak* – L., W. *ak'*, *Palza* – L., W. *Pal'ca*; posodobitev pravopisa (dodano ločilo): *Glej stvarniza* – L., W. *g(G)lej, stvá(a)rnica*;

17 Kjer je v obeh natisih razlika, sta besedi ločeni s poševnico.

- glasovne: odpravljen je narečni odraz: *tvoja/toja* – L., W. *tvoja*; posodobitev izrazne podobe: *nu* – L., W. *in*;
- oblikovne: odprava določnosti po VP in rokopisu: *Prasni* – L., W. *Prazen*;
- besedne: uporabljen izraz iz PP: *deshela* (VP)/*sémła* (PP) – L., W. *zemlja*; *Krajnz(!)* – L., W. *Slové(e)n'c!*;
- skladijske: posodobitev po rokopisu: *Sa pridne* – L., W. *In pridnim*; *Li jemat od nje ne samudi*, – L., W. *Iz ro(ó)k ji prejé(e)mat'ne mudi!*

Levstik pogosto opušta starejše glasovne značilnosti, medtem ko jih Wiesthaler ohranja: *léga* – L. *léža* – W. *léga*; *vuk* – *uk* – *vuk*; *terdne* – *trdne* – *terdne*; *išhe* – *išče* – *iše*; *Niŕi* – *Né si* – *Nisi*, Kastelic *Ni ŕi*. Popravlja pa tudi oblike: *najdel* > *našel*, *leniga* > *lenega* idr.

2.2.2 Predgovor sa Lublanske Novíze 4. d. Prosimza 1797 (LN 1797 1, PP 28–9)

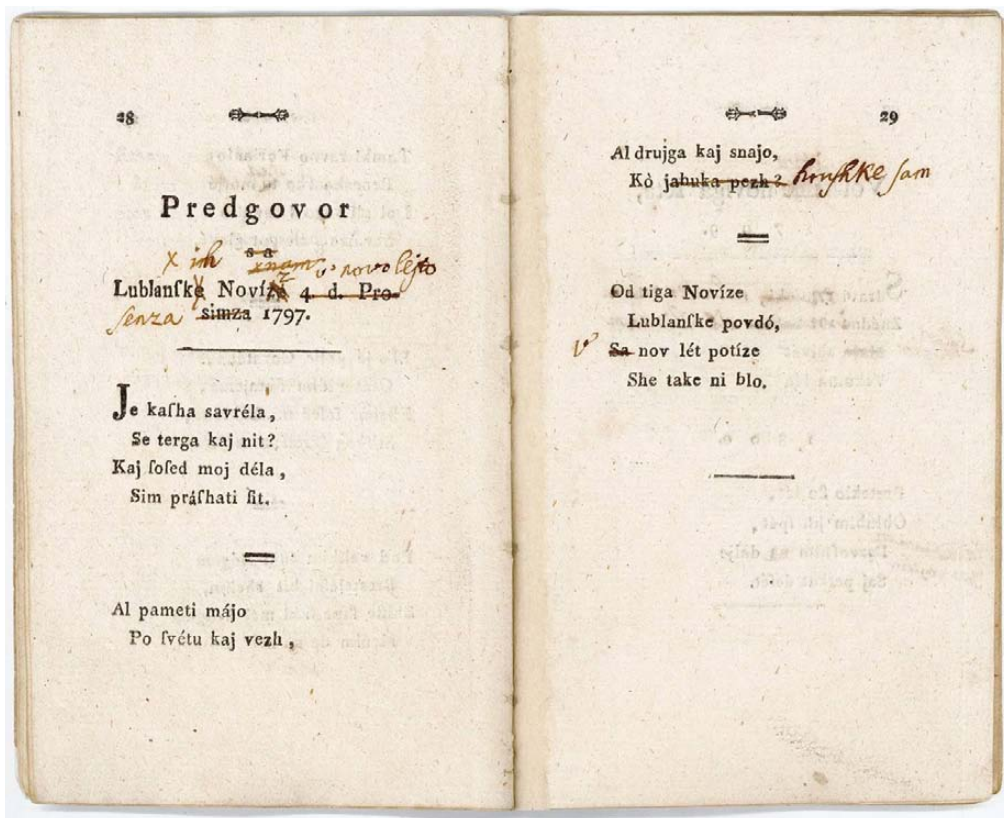
2.2.2.1 Na listku, ki ga hrani Narodni muzej Slovenije in so ga 14. decembra 1931 odkupili od Mihe Presterla iz Radovljice, je Vodnik dan pred objavo v *Lublanskih novicah* (v nadaljevanju LN) tiskarju Eggerju poslal pesem *Predgovor na 'Novice'* s sporočilom v neknjižnem zapisu: »Profem Vas geŕpud Eger deb she tole peŕjemzo kot predgovor na zajtnge 'Novize' nadrukāt puŕtl. Lublana 3. dan proŕfenza 1797« in s svojim podpisom. Pesem na listku je jezikovno podobna pesmi v PP, razen nekaj znamenj, ločil in naglasov (*savręła, nít?, májo, Ko*), in ne objavi v LN. Kdo bi lahko spremenil besedilo v tako kratkem času? Zaradi večjih sprememb jih lahko pripišemo prej avtorju kot pa tiskarju ali korektorju, kar je še dodatno potrdilo o Vodnikovem nenehnem iskanju dovršenega pesniškega izraza.

2.2.2.2 Zapis v LN se od objave v PP precej razlikuje:

- v naslovu po izvoru poimenovanje meseca januarja: LN *Proŕfenza*, PP *Prosimza*;
- pisno: opust *ę*, *Ŗ(h)* za *Ŗ*, *Ŗ* (*Sim*, *She*, toda *Se*), naglasa: 3/4 *bló* – *blo* idr.,
- glasovno: odprava dolenjskega dvoglasnika: 2/2 *Po ŕvęjtí* – *po ŕvętu*, 3/3 *Sa nov lejt* – *lét*; uvedba odraza i iz nenaglašenega *ę* v kazalnem zaimku: 3/1 *Od tęga* – *Od tığa*; odprava preglasa: 1/2, 2/2, 2/3 *kej* – *kaj*; uvedba ali odprava samoglasniškega upada: 1/4 *barat* – *práŕhati*, 2/1 *jmajo* – *májo*;
- besedno: zamenjava leksema s sopomenko (izpust členka): 1/4 *Sim barat she sit*. – *Sim práŕhati ŕit*; 2/1 *Al vumnoŕti* – *Al pameti*; 2/4 *Kò hruŕhke ŕam' pezh?* (= L., W. *Ko hruške zŕol' peč* po Kasteličevem rokopisu) – *Kò jabuka pezh?*
- skladijsko: besednoredno: 1/3 *Moj ŕofed kaj dęła?* – *Kaj ŕofed moj dęła*.

2.2.2.3 V tiskani izvod PP je Vodnik uvedel le malo popravkov: spremenil je naslov v *Predgovor Lublanskih Noviz v' novo lejtó (Pro)ŕfenza 1797*; v 2/4 *jabuka pezh* > *hruŕhke ŕam (pezh?)* (pomotoma je prečrtal še *pezh?*); v 3/3 je zamenjal predlog *Sa (nov lét)* z *V'*.

2.2.2.4 Različica v Kasteličevem rokopisu (26) upošteva zgoraj navedene Vodnikove ročno vnesene popravke v PP, v naslovu izpusti le ime meseca, razlike so še v dodanih naglasnih znamenjih (npr. *pámeti*, *vęzh*), vprašajih tudi v 1/1 in 1/3, v 2/4 je *ŕam*

Slika 5: Vodnikovi popravki v izvod PP

nadomeščen z *sgol*, kot ima tudi W. Ponovno uvede glasovno dvojnico *jmájo* (2/1) in *tega* (3/1).

2.2.2.5 Levstik (*Predgovor ljubljanskih »Novic« v novo leto. 1797, 1869: 36–37*) vpelje glede na PP naslednje spremembe:

- pisne: brez *a* ob *r*: *trga*;
- glasovne: uvede opuščaje pri reduciranih samoglasnikih: *Al'*, *pov'do*, *'majo*, *nov' leto*, *b'lo!*;
- popravi narečni zapis polglasnika z *i*: *sim* > *sem*, *l* > *lj*: *Ljubljanske*; toda uvede narečno premeno v predponi *za* > *ze*: *zevréla*;
- oblikovne: opusti maskulinizacijo: *3/3 nov lét* > *V nov' leto* (= W.);
- skladenjske: upošteva vprašalne povedi na koncu verza (1/1 *zevréla?*, 1/3 *dela?*); uvede vzklično poved s klicajem namesto pike na koncu 1. in 3. vrstice: 1/4 *sit!*; 3/4 *b'lo!*.

2.2.2.6 Wiesthaler (1882: 35) ima enak naslov kot Levstik in tudi doda opuščaje, ne vnaša pa glasovnih sprememb (*terga*, *tiga*, *lublanske*) ne ločil – ujema se z zapisom v PP, razen v 2/4: *Ko hruške zgol'peč'*?, kjer sledi popravku v Kasteličevem rokopisu.

2.2.3 Vodnik (tudi v drugih pesmih) išče ustrezno glasovno podobo, zamenjuje prevzete besede (*roža – cvetka* (*Star pevic*), *rož – zelj* (*Vršac*)). V novih izdajah 19. stoletja je samo Levstik vpeljal glasovne in oblikovne spremembe glede na etimološki zapis (npr. *per-* > *pri*, *š* > *šč*).

3 Primerjava dveh izdaj Ciglerjeve povesti *Sreča v nesreči* (1836, 1882)

3.1 Nova izdaja prve izvirne slovenske povesti (Kidrič 2013),¹⁸ ki jo je pripravil urednik *Vrtca* Ivan Tomšič, v skoraj petdesetletnem razmiku (1882) ob posodobitvi črkopisa uvaja jezikovne spremembe, nastale na prehodu iz pokrajinskega v reformirani skupni slovenski knjižni jezik, ki je vseboval še nekatere danes neohranjene etimološko in ilirsko utemeljene prvine.

3.2 Razlikujeta se v **črkopisu**. Prva izdaja z naslovom *Šrezha v' Nefrezhi, ali POPI,SVANJE zhudne sgodbe dvéh dvojzhikov* je natisnjena v bohoričici, ki ločuje zvonečnostne dvojice tudi pri veliki začetnici z dvema vrstama označevanja za *s* in *š*: *Švetinka*, *Švetin*, *Šhkof*.¹⁹ V drugi izdaji so opazne spremembe na vseh jezikovnih ravneh.

3.3 V pravopisu

- je opuščen nestični opuščaj pri nezložnih predlogih: *s' fabo – s seboj*;
- pisavo *u* pri tujih lastnih imenih nadomesti v: *Paul, Paule : Avguštin > Pavel, Pavle*;
- *j* v izglasju in med dvema *i* se zapisuje: *Basili – Bazilij*; *v' fuknarii – v suknariji*;
- v 1. izdaji so besede pogostejše onaglašene: z ostrivcem ozki *e*: *gré, Néssha, povém, děl, té, saméri* ipd., redko ozki *o*: *prófi, bódi*, z ostrivcem in s krativcem je občasno zaznamovan končniški naglas: *ferzà, domá, sazhnè, rezhí, sgodí, kupovàl; Švetín, rasdál, bojím*, redko druga mesta (homonimi): *velíko*; v 2. izdaji redkeje: *povém, zaméri; domá, začnè, rečí, zgodi; Svetín*, tudi razlikovalno: npr. *měfta – mesta, děla – dela, ktěra – katera; v' vafi – v vási*;
- opuščen je zapis polglasnika ob zložnem *r*: *zherke – črke, vert – vrt*, toda *kakeršen -šna -o*;
- ločila se večinsko ujemajo, pri dobesečnem navedku so v mlajši izdaji vpeljani narekovaji, podpičje je pogostejše v 2. izdaji namesto vejice, ki jo večkrat zamenjuje končno ločilo;
- pisava skupaj in narazen ni vedno v smeri poenobesedenja prislovne zveze: *Po tem – Potem; nar vezhi – največji, sa me – zame, she-le – šele*, toda *dopoldne – do póludne, popoldne – po póludne*, tudi enako pri obeh: *po dnevi*; presežniška

18 Levstik v *Popotovanju iz Litije do Čateža* (1858) in Jarc jo poimenujeta prvi slovenski narodni roman, slednji (1882: 570–1) jo označi kot redkost, zlato knjigo, ki so jo na Kranjskem vsi prebirali in znali na pamet.

19 Levstik v *Slovenskem glasniku* (1858: 56) pozitivno oceni jezik: »Kar se pa tiče jezika, moramo reči, da je za 1836. leto dovolj pravilen, prijazen, domač, lahko umeven, ponaturen, še celo blagoglasen. V lepem redu se versti misel za mislijo; pisava ni skrotovičena, kakor je dan danes navada med nami, ki nacepimo časi toliko stavkov v stavek, da se dostikrat naposled še ne vé, kaj pripovedujemo«.

predpona, pisana narazen, je združena s primernikom: *nar manj – najmanj : nar bolj/narbolj* (enkrat) – *najbolj*.

3.4 Glasoslovne posodobitve so pogoste pri nenaglašanih samoglasnikih. Odpravljene so:

- odraz *i* za *e* iz kratkega in nenaglašane jata: *vŕih – vseh; vidila – videla, viditi – videti, dijala – dejala, preshivila – preshivela*;
- zapis polglasnika *z i*, tudi neobstojnega: *kakŕhin – kakŕšen, ŕim – sem, ŕinika – sinka, ponishin – poniŕen; dvojzhika – dvojčka*;
- preglas: *jeŕt – jaz; de – da, delezh – daleč, sdeŕ/sdaj – zdaj, komeŕ – komaj, Sgodeŕ – Zgodaj*;
- samoglasniški upad: *snamnje : snamenja, perpovedvala – pripovedovala, sdihval/sdihoval – vzdihoval; dnarje – denarje; danŕ – denes, kuharza – kuharica, per – pri* (predlog in predpona), toda *prijasen* že v 1. izdaji; *slo – zelo; kŕfal – kesal, djal – dejal, konz – konec*, tudi v osebni lastni imeni: *Terpinz – Trpinec*; toda obratno: *is dobrete – z dobrete*;
- prilikovanje: *domu – domóv*; sklopa *ŕč > ŕš*: *kerŕhanŕki – krŕŕanski, ŕapuŕhèn – zapuŕŕen*, toda *duhovŕnico*; *vz- > z-*: *sredila – vzredila, sdihne – vzdihne*; toda *zdihtjem* (*vzdih-* (16), *zdiht-* (6));²⁰
- dodani *j*: *oŕfter – oster, grajŕhinzo – graŕŕinico*;
- prvotni sklop *pt* v *ptuj-*: *ptujz – tujec* (3), toda *ptujec* (1) (*pt-* (5), *t-* (16));
- *lj* in *nj* sta sicer upoŕtevana že v 1. izdaji (*dobrotljiviga – dobrotljivega*), kjer palatalnost ni zapisana, je uvedena: *prijatel – prijatelj; dopadljivo – dopadljivo; pomankanja – pomanjkanja*.

Izrazna stran glavnega ŕtevnika in nedoločnega zaimka je slavizirana: *en – jeden, eniga – jednega*.

3.5 V oblikoslovju so:

- upoŕtevane nove oblike: *de – da; navadniga – navadnega; Per ŕvetim kerŕtu – Pri svetem krŕtu; s' Franzetam – s Franom; domazhe déla – domača opravila; Nar teshji in nar hujŕhi rajtengo – najteŕji in najbolj zapleteni račun, Boljŕhi se mi sdi – Boljŕse se mi zdi; na levi ŕtrani perŕ – ob levej strani persi, jej 'ji'*;
- naglasna razlika pri povratnem zaimku v orodniku: *s' ŕabo – s seboj*;
- opuŕŕen je nedoločni zaimek: *Ob enim lepim [...] dnevi – Ob lepem*.

Dvojina se pri osebni zaimku ohranja (*naji – naju*), razen v 1. izdaji v 3. osebi (*jih – ju*). Pri glagolu je v pomožniku za ŕenski spol redko rabljena množina, sicer prihaja do uporabe ŕenske dvojinske oblike, v 1. izdaji je *-e* po množini, v 2. *-i* po dvojini: *ste – ŕti, bove – bodevi*, enako pri deleŕniku: *Vkup bove shivele* (1836: 16) – *Vkupe bodevi ŕiveli* (1882: 21); *ŕo se perpeljale goŕpa Kordula in Nesha* (1836: 17) – *ŕti se pripeljali goŕpe Kordula in Neŕa* (1882: 21). V 1. izdaji je ob dvojinskem količinskem osebku uporabljena glagolska oblika v brezosebni ednini, v 2. pa je v 3. osebi dvojinska oblika srednjega spola *ste* za *sta*: *Dve leti je minilo – Dve leti ste minuli*.

²⁰ Številka v oklepaju označuje ŕtevilo pojavitev.

Prihodnjiška oblika pomožnika ima v 1. izdaji krajšo, v 2. pa daljšo obliko: *bom – bodem, bo – bode*. Deležniške oblike glagola *moči* ne vplivajo več na *morati*: *so mogli iti na vojfko – morali so iti na vojfko*.

Nepregibne vrste se tvorbeno razlikujejo: *špet – zopet, vkup – skupaj, kmalo – kmalu, tako slo – preveč, defiravno – da-si*, uvedeni so tudi slavizmi: *kakor – nego, zavoljo – zavoljo/zaradi*.

3.6 Skladenjske spremembe so predvsem besednoredne: posodobljena je razvrstitev stavčnih členov, zlasti (ne)osebni glagolski oblik s končnega mesta: *nikoli ni molitve opustil – nikoli ni opustil molitve; je domazhe děla opravljala – je opravljala domača opravila; de se je Svetin brati in pisati navadil – da se je Svetin navadil brati in pisati; de bošh vfaj nad otrozi vefelje imela – da bodeš vsaj nad otroci imela veselje*.

Ponekod so še opazne razlike v desni vezljivosti: *varovati pred čim – česa: varvali pred sapeljivimi tovaršijami – varovati zapeljivih družb; greha varoval*. Kalkirana vezljivost pa pri glagolskem morfemu čez tudi ostaja: *hude nadloge zhes naji prišle – hude nadloge bodo čez naju prišle; zhes nafhe deshele nekaj let gospodarili – čez naše deže nekaj let gospodarili*.

3.7 Med besednimi spremembami izstopa zamenjava prevzetih ter kalkiranih besed in podstav z izvorno slovanskimi: germanizmov: *fabrika – tovarna, brumen, andohtljiv – pobožen, shlahtno – lepo* (sukno), *botra – krstna kuma, trošht – tolažba, farba – barva, shlahten – plemenit, zemlje ali grunta – zemljišča*; redki ostajajo v slabšalni rabi: *fajmošter* (1) ob *župnik*; iz romanskih podstav: *fantizha – sinka/otroka, ošhtarijo – krčmo, foldat – vojak, soldašhki – vojašk; kofarni – vojašnici* idr. Nekatera lastna imena tujega izvora so glasovno podomačena ali slavizirana: *Franze – Fran, Paul – Pavel, Ludvik – Ljudevit*.

Celo današnji knjižni leksemi so zamenjani s takrat rabljenimi: *nevošhliivi – zavidljivi; šklenil – ukrenil*; ali pa je izbran so- ali blizupomenski leksem: *prave rešnizhne frezhe – prave stanovite sreče, tovaršijami – družb*. Posamično se neprevzeti glagoli zamenjujejo z južnoslovanskimi: *Bog ve – zna; sicer ve; klizhete – zavete, sicer (po)klicati*.

Nekatere stalne glagolske zveze so spremenjene: *fi per volji – si voljan; grešta k' pokoju – gresta počivat*; ali poenobesedene: *Vefela šta bila – Veselila sta se; nasaj pridem – vrnem/povrnem*.

Besedotvorno so izrazite razlike v rabi predpon: npr. *dovoliti – privoliti, bogašh – ubogaš, špomladanškim – vzpomládne*.

4 Sklep

Podmena glede besedilnozvrstno različne stopnje jezikovnega posodabljanja se je potrdila ob odvisnosti od urednikovega jezikovnega nazora. Vodnikovo vidno jezikovno in slogovno spreminjanje pesmi pri pripravi nove zbirke v rokopisu, njegovi ročni popravki v natisnjeni zbirki, ohranjeni v rokopisni zapuščini, in v objavah različic istih pesmi v različnih publikacijah (*Pisanice od lepeh umetnost*, VP, LN, PP) izkazuje iskanje zlasti glasovno ustrežnejšega izraza in slogovno učinkovitejšega ubesedenja pomena s težnjo po zamenjavi prevzetih besed s slovanskimi vzporednicami. Večkratno

vračanje v popravkih k predhodno zapisanemu razodeva njegovo omahovanje med različnimi verzijami in težavno odločanje o dokončni obliki pesmi. Levstik se je kot normodajalec čutil poklicanega tudi za jezikovno posodabljanje, vpeljal je glasovne in oblikovne posodobitve glede na etimološki zapis, včasih pod vplivom slaviziranja in arhaiziranja, medtem ko se je Wiethaler zavezal slediti izvirnemu zapisu.

Ciglerjevo pripovedno delo je bilo v izdaji 1882 namerno jezikovno približano mladini in za razliko od Vodnikovih pesmi izkazuje celostno prilagoditev tedanji knjižni normi. Poleg pričakovane odprave narečnih glasovnih prvin kranjske deželne različice knjižnega jezika prve polovice in vpeljave novih oblik od sredine 19. stoletja sta posodobljeni tudi leksika, tudi z nekaterimi etimološko in južnoslovansko utemeljenimi prvinami, in skladenjska zgradba, s čimer se izgubljata tudi avtorjev slog in duh dobe.

Viri in literatura

- CIGLER, Janez, 1836: *Šrezha v 'nesrezhi, ali POPI,SVANJE zbudne sgodbe dvéh dvojzhikov: poduzhenje starim in mladim, révnim in bogatim*. Ljubljana: Jožef Blaznik.
- CIGLER, Janez, 1882: *Sreča v Nesreči, ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov: Poučenje starim in mladim, ubožnim in bogatim*. Uredil Ivan Tomšič. Ljubljana: Klein in Kovač (Eger) (Knjižnica slovenske mladini).
- ČOP, Matija: *Zapuščina*. NUK, Ms 490, Mapa 2, št. 58.
- GRAFENAUER, Ivan, 1919: O Vodnikovi pesniški zapuščini in o dosedanjih izdajah njegovih pesmi. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 1/3–4. 179–192.
- GRAFENAUER, Ivan, 1938: Prepisi Vodnikovih pesmi izpred čbelične dobe. *Slovenski jezik* 1. 171–172.
- Janez Cigler. *Wikipedija, prosta enciklopedija*. https://sl.wikipedia.org/wiki/Janez_Cigler (dostop 21. 3. 2018)
- JARC, Miran, 1882: Prvi slovenski narodni roman. *Ljubljanski zvon* 2/9. 170–171.
- KIDRIČ, France, 2013: Cigler, Janez (1792–1869). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi158832/#slovenski-biografski-leksikon
- LEGIŠA, Lino, 1938: *Slovenska poezija od Vodnikovih Pesmi za pokušino do priprav za Krajnsko Čbelico (1806–1828)*. *Disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LEVSTIK, Fran, 1858: Glasnik literarni: Sreča v nesreči ali popisovanje čudne zgodbe dveh dvojčkov. Na svitlobo dal Janez Ciegler, fajmošter pri sv. Tilnu v Višnji gori 1836. (V bohoričici.) *Slovenski glasnik* 3 (2. zv., 1. 8. 1858). 54–56.
- Lublanske novize Jann. Fridr. Egerja* [= LN] 1/1 (4. 1. 1797). www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-DSWOZJ4I
- OMERSA, Nikolaj, 1912: Vodnikove pesmi. III. (XI.) *Izvestje c. kr. državne višje realke v Idriji za šolsko leto 1911–12*. 5–31.
- VODNIK, Valentin, 1806: *Péfme sa pokúšhino*. Ljubljana: Joanes Rezer.
- VODNIK, Valentin, 1840, 1997 (faksimile): *Pésme Valentina Vodnika*. Celovec: Založba Wieser.
- VODNIK, Valentin, 1869: *Vodnikove Pesni*. Uredil France Levstik. Ljubljana: Matica slovenska.
- VODNIK, Valentin, 1891: *Pesni Valentina Vodnika*. Uredil Fran Wiethaler. Ljubljana: Družba sv. Cirila in Metoda (Knjižnica Družbe sv. Cirila in Metoda, 6).
- VODNIK, Valentin, 1935: *Izbrano delo*. Uredil Ivan Grafenauer. Celje: Družba sv. Mohorja (Cvetje iz domačih in tujih logov, 5).
- VODNIK, Valentin, 1970: *Izbrano delo*. Uredil Jože Koruza. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor, 116).

VODNIK, Valentin, 1988: *Zbrano delo*. Uredil Janko Kos. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

VODNIK, Valentin, 1996: *Vodnikova velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VODNIK, Valentin: *Perprava sa Pefme*. NUK, Ms 548.

VODNIK, Valentin: *Pesmi*. NUK, Ms 519. [Kastelčeva priprava za izdajo Vodnikovih pesmi. Vmes zapisi Matije Čopa (?), Mihe Kastelica in neugotovljenega zapisovalca.]

VODNIK, Valentin: *Vodnikiana*. Narodni muzej Slovenije, 806.

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.